

MISCEL·LÀNIA

Tortosa i l'Ebre

El nom de la insigne ciutat de Tortosa és, molt probablement, d'origen grec. Com Portvendres, com Empúries, com Roses, Tortosa va ésser colonitzada pels grecs, de Marsella estant, i així els noms de la metròpoli eren donats, també, a les colònies. Tenim un fet semblant, en època relativament moderna, en la denominació de moltes ciutats americanes, presa de les ciutats de la nostra península, especialment. El nom de Tortosa, d'una manera semblant, va ésser transportat dels grecs cap a l'Orient i cap a l'Occident : a la costa de Síria, davant l'illa d'Antaradus, i, a l'Occident, a la desembocadura de l'Ebre, compareix el nom de *Dertusa*.

El nom de *Dertosa* es troba, almenys, en dues monedes ibèriques (Hübner, *Monumenta linguae ibericae*, 38). *Dertosa* i els *dertosani* surten, molt freqüentment, en les inscripcions romanes i en els escriptors llatins i grecs.

La importància de Tortosa en temps de la denominació aràbica es desprèn de la *Chanson de Roland*, on, en el vers 916, llegim:

«D'autre part est Turgis de *Turteluse*,
cil es uns quens, si est la citet sue...»

i la importància medieval i moderna d'aquesta ciutat és reforçada per dos esdeveniments : els gloriosos *Costums de Tortosa*, amb la seva famosa *lleuda*, i l'herència espiritual i literària del gran Papa Luna, Benet XIII. L'estudi de la personalitat d'aquest eminent Papa i humanista es pot dir que és el tema predilecte dels grans investigadors moderns de la Història de l'Església.

* * *

El nom d'aigua serveix, sovint, en les llengües romàniques per designar els rius; la vila d'Aix (al migdia de França) com la ciutat d'Aquisgran (Alemanya) deuen llur nom a les aigües d'un riu o riera. En reto-romà, el mot *aigua* designa, sovint, un riu. En català, el nom de la ciutat d'Igualada és el d'aigua ampla: com té, també, el mateix origen el nom de Guils (Urgellet) i Manlleu, d'AQUA LEVI, i Llanera, d'AQUA NIGRA.

Sembla que l'IBERUS pre-romà, que compareix freqüentment, també, en els escriptors romans, és un nom genèric per designar *aigua*. Certs paral·lismes ho confirmen: *Ibars* (Urgellet) és el nom d'un estany; *ibó* és el nom equivalent a 'estany' en els Pireneus aragonesos; *ibar* en basc significa 'ribera', 'vall', 'vega'; *ibaso* 'riu cabalós'; *ibai* 'riu', etc. Tots aquests mots emparentats amb IBERUS, semblen induir-nos a creure que el nom del riu Ebre és un equivalent d'aigua.

Convé observar que el nom del nostre riu anava acompanyat de l'article derivat de IPSU a l'Edat mitjana. A la *Chanson de Roland*, vers 2465, compareix el següent passatge:

«L'ewe de *Sebre* el lur est dedevant,
mult est parfunde, merveille e curant;
il nen i ad barge, ne drodmunt ne caland.»

L'aigua «profunda, corrent i meravellosa» de l'Ebre és l'encant de Tortosa. — A. G.

Algunes característiques del català de Manresa

1. *La tria*. El senyor Esteve definia aquest mot així: «Tros de terra a vora poblat, generalment de regadiu, on dominen els fruiters. Sol tenir casa.» Coneixem també el nom d'una masia, la *Tria* (Perefita), i el llinatge *Trias* (Olot, Ripoll, etc.). La *tria* és desconeguda arreu del domini català, fora de Manresa. És possible que la *trilla* 'rodera de carro' en tingui la culpa. Miret i Sans, en el *BRABL*, VII, 165, publica un document de l'any 1043, reproduït en *Antics documents*, pàg. 29, en el qual compareix el mot *trilla* amb el mateix significat que el manresà *tria*. Aquest document procedeix de l'alt Llobregat, de la vall *figulense* (Fígols):

«ego Iozfredus ... vindo vobis -I- *trilla* et -I- Kannamare»; «et est ipsa *trilla* ad ipso guncher». «Et ipso malol ... afrontat de -I- parte in *trilla* de nos emptore». Aquest mot compareix també en provençal antic i modern, antic *trelha trilha* 'barraca' (Levy, *Alt prov. Supp. Wort.*) i modern *triho, trilho* (Mistral, *Tresor*). L'origen d'aquest mot s'ha de buscar en el llatí TRICHILA 'cabana' que compareix en el sard (log.) amb la forma *triya*, en el romanès *treille* 'rastrell de l'estable' i en el francès *treille* 'cabana de la vinya'.

2. *Camí de ral i oliva vera*. No sempre cal anar al llatí per trobar l'origen de certs mots; ben sovint són associacions d'idees o associacions mecàniques de sons el determinant d'una etimologia: El *camí de ral* és un mot en el qual ja no es veu cap supervivència de la *realesa* pròpiament dita; solament hi veu el poble un camí de poca importància, un *camí de vint-i-cinc cèntims*. L'*olivera* no és un mot format d'un OLEU + ARIA: és una *olivera* de llei; és l'arbre bo en front de l'*ullastre* que no produeix fruit. Per això el fruit d'aquest arbre no pot ésser senzillament una *oliva*, ha d'ésser una *oliva vera*.

3. Entre els derivats de *quaerere* 'demanar' hi ha el romanès *cere* amb el significat originari. En canvi, l'espanyol *querer* ha passat a significar 'voler', 'estimar', i en català ha desaparagut completament,¹ si bé ha deixat rastre de la seva existència en *inquirir* 'buscar amb diligència', 'investigar'.

Sembla que el mot QUAESTIO, de la mateixa família, solament hagi viscut com a mot savi, no, però, com a mot hereditari i popular. L'existència d'un QUAESTIONE amb evolució popular ens la revela per totes les llengües romàniques el mot manresà *quistó* 'capta feta per una confraria', 'cobrament de la quota del que pertany a una confraria'.

4. El sabó és conegut a Manresa per *moll* (sabó *moll*). Aquest *moll* no té res a veure amb el *moll* o *mullat* d'aigua o d'un líquid, ni tampoc amb la *mullena*. Quan la llengua o els que la parlen es troben amb un conflicte, la solució que troba ella mateixa, o els que la parlen, és sempre més lògica i encertada que la solució volguda i filla de la reflexió. En tenim un bell exemple en *moll*

1. El català *querir* 'voler', 'estimar' citat de MEYER-LÜBKE, *REW*, 6923, ens és desconegut.

'sabó' i *moll* 'mullat'. Arreu de la Catalunya oriental *moll* és un deverbial de MOLLIARE, i arreu de la Catalunya oriental el concepte llatí MOLLIS és reproduït per *tou* (*teu* Sant Feliu de Guíxols). I, fins i tot, en aquest mateix domini del català oriental, el *mullat*, castellà *mojado*, té molta més vitalitat que el *moll*, el qual, per altra banda, té un competent en *moll dels ossos* MEDULLU. En canvi, en els dominis del mallorquí i valencià, en els quals *moll* significa 'tou', el concepte de 'mullat per l'aigua' és traduït per *banyat*. El recurs natural de la llengua arriba encara més enllà: l'aigua de la rosada, lògicament s'hauria de dir *molla*, i amb tot i això se'n diu *mullena*. És que la MEDULLA del pa, que ha conservat una vitalitat perfecta fins avui, és una *molla*. És cert que, al costat de la *molla de pa*, hi ha la *molla de la porta*, del *ganivet*, etc.; totes aquestes *molles*, guarden, però, una certa connexió lògica; en canvi, entre l'aigua congriada a les plantes, a la matineda, i la cosa tova no hi ha cap relació. La llengua se sap desfer perfectament d'aquest embaràs creant la paraula *mullena*. D'una manera semblant s'ha resolt el conflicte creat pel mot *mestre*, que en el domini del català oriental igualment pot significar la *senyora* que el *senyor* dedicats a l'ensenyament. Antigament tot home que tenia un ofici (ferrer, fuster, etc.) era *mestre*. Avui conservem solament els *mestres d'aixa* i els *mestres de casa*. El conflicte creat per a designar la muller d'aquests oficials es resolvia amb gran encert introduint una *mestressa* de procedència francesa. I el dia que els oficials ja no han estat *mestres*, la *mestressa* ha quedat circumscrita per designar la muller del propietari o masover d'una casa de pagès. Per la gent de fora de ciutat una *mestressa* mai no serà una *mestra d'escola*. L'instint de la llengua, patrimoni gairebé exclusiu del poble, ha resolt aquest conflicte anomenant la *mestra*, amb un gran encert, la *senyora mestra*.

5. Meyer-Lübke, *REW*, 5769, ens assegura que el català *moixó* 'ocell' deriva d'un MUSCIO 'ocell petit'. L'ésser Manresa el lloc on conviuen a la vegada l'*ocell* i el *moixó* ens indueix a tractar ací de l'origen d'aquest mot. La llengua és il·lògica aparentment; però, en realitat, res no hi ha més lògic que la llengua. Per una sèrie de conflictes el mot URNA 'vas d'incineració' que ha passat a designar 'rusc d'abelles', és l'*arna*. Perquè el mot *poll* en certs indrets del domini català significa 'insecte del cap' i 'sarment del

cep', ha estat possible la creació d'un *deslleamenar* amb el significat de 'tallar les brolles o sarments tendres del cep', i perquè en el domini francès, provençal i català AVIS, del llatí vulgar, podia significar 'abella' i 'ocell' ha estat possible que el substitut de AVIS 'abella' MUSCA es desviés a designar un 'ocell', i com que els ocells són *mosques grosses* (en l'Edat mitjana el sufix ONE era augmentatiu), l'ocell és ja a Manresa, a la Segarra i a tot el domini del català occidental un *moixó*, mot que es pot comprovar també en el domini dels dialectes provençals i francesos. — A. G.

Utzet-Olot¹

El mot *utzet* significa, en el Pla de Bages, 'bosc d'alzines, al·zinar'. El seu origen s'ha de relacionar, al nostre entendre, amb el nom de la ciutat d'Olot. Balari, *Orígenes Històrics de Catalunya*, 155-157, suposa que el nom de la ciutat de La Garrotxa és un derivat d'*olla* amb el sufix *-ot*, denominació que s'avindria bé amb la disposició topogràfica o del sol, tota vegada que el *Montsacopa*, de la vora d'Olot, és el cràter d'un volcà apagat. Olot compareix ben aviat en els documents : *locum qui dicitur olotis* (a. 872),² *oloto* (a. 997),³ *olot* (a. 1020),⁴ *oletum* (a. 1097),⁵ *oloto* (a. 1107).⁶ Certament, Balari no va pas donar l'etimologia definitiva de la ciutat d'Olot en suposar que venia d'*olla* i el sufix *-ot*. La regió olotina, com la de les Guílleries, és abundant en boscos d'alzines : no és, per tant, cosa estranya que en el nom del bosc d'alzines haguem de trobar l'origen d'Olot. A la regió gironina l'alzina és coneguda per *aulina*, i el bosc d'alzines, per *aulet*; ara bé, la *o-* inicial àtona passa a *eu-* (compari's els mots *eurèya* 'orella', *euró* 'oró' que han passat a *ureya*, *uró*, i, així, *eulet* va passar a *olet*, *ulet*). Per altra banda, la desinència *-et* provinent de ETUM (collectiu de bosc : *canyet*, *pineda*, *roureda*) va tenir a la

1. *Bulleti del Club Pirenenc*, n.º 21.

2. *Marca hispànica*, ap. 32.

3. *Ib.*, 124.

4. *Ib.*, col. 1028.

5. *Ib.*, ap. 316.

6. *Ib.*, col. 1231.

regió gironina i d'Olot el so de la *e* tònica i llarga del mallorquí actual. Tenim una prova d'aquest fet en les formes *juneis* 'genolls', *junci* 'fonoll', *rustei* 'rostoll', de Banyoles i de l'Empordà.¹ Per tant, com l'actual *aulet*, el nom d'Olot s'ha de derivar d'un ILICETUM. Per altra banda, és interessant de constatar el fet de què la *e* llarga, a les darreries del segle IX ja tenia el so de la *e* llarga del mallorquí actual, com ho prova la forma *olotis* de l'any 872.

Si aquestes proves no fossin suficients, la presència dels mots *aulet* i *aulinar*, que a la mateixa regió olotina signifiquen 'bosc d'alzines', ens confirmarien l'etimologia donada.

El mot *utzet*, que coneixem com a collectiu per a significar 'alzinar' i com a llinatge (*Utzet*, Santpedor), té, sens dubte, el mateix origen que Olot. El provençal antic ha conservat en *euze* el llatí ILICE; i en català central tenim *alzina*, que té per base un ILICINA. Així com tenim *butza* de BYRSA, després de passar per *bolsa*, i tenim *esbutzar*, de la mateixa manera també, segons totes les probabilitats, un *ultzet* de ILICETUM ha passat a *utzet* per significar 'bosc d'alzines'. — A. G.

Característiques del català de Girona

1. La *d* ve a *é* en els mots *quér* 'car', *guitèrra* 'guitarra'. (La Junquera, Figueres, Banyoles, Cadaqués.)

2. Una altra característica és la *è* de *tèu* 'tou', *tèa* 'tova'. (Sant Feliu de Guíxols, Palamós.) Sembla que aquestes formes s'han d'explicar per analogia al possessiu *teu teua* formats segons *meu meua*.

3. La *o* tònica davant de consonant nasal ve a *ó* en el parlar de prov. de Girona: *bó* 'bo', *bóna* 'bona', *pón* 'pont' *fón* 'font', *tró* 'tro', *espónja* 'esponja', *ressóna* 'ressona', *cóm* 'com', *cónxa* 'conxa', etc.

4. És característica en bona part dels pobles de Girona la pronúncia del mot *sól* amb una *o* tancada. Aquest fet s'ha d'explicar per l'homònim amb el mot *sòl* terra. La *o* que ve constantment a *o* oberta es conserva tancada en el mot *sól* per respectar la vida al *sòl* 'terra'.

1. *Contribució a una dialectologia catalana*, 1921, 17.

5. En català hi ha els mots *creu*, *veu*, *deu* 'conduït de d'aigua' que tenen una *e* procedent d'una *o* tònica davant de palatal. Aquests mots ens recorden un període del català en el qual la *e* i la *o* tenien gairebé el mateix timbre. Els parlars arcaïcs de les contrades de Girona ens donen una sèrie d'exemples d'aquesta evolució : *junèll* 'genoll', *funèi* 'fenoll', *rustèi* 'rostoll', *cuðeny* 'codony'. (Sant Feliu de Guíxols, Cadaqués, Torroella de Montgrí, etc.)

6. L'imperatiu del verb AUDIRE s'ha conservat proclític amb la forma *ò!* quan es crida una persona a llarga distància : *Maria!* *O! Maria!*; *Pepa!* *O! Pepa!* (Collsacabra, Costa de Llevant.)

7. La *a* àtona final desapareix quan va precedida de *i* : *parroqui* 'parròquia', *pregari* 'pregària', *llicenci* 'llicència', *besti* 'bèstia', *memori* 'memòria', *histori* 'història', *xindri* 'sindria', *avi* 'àvia', *Nuri* 'Núria', etc. (Vall de Ribes, Puigcerdà, Llanàs, Sant Joan les Fonts, Sant Andreu i pobles veïns d'Olot, Massanet, Darnius, Campmany i Cadaqués.)

8. La *a* àtona final ve a *e* tancada : a) Quan va precedida de palatal : *güllé* 'agulla', *entrányé* 'entranya', *tinyé* 'tinya', *mòllé* 'molla', etc. (Puigcerdà, Llanàs, Torroella de Montgrí.) b) Quan la vocal tònica és *i* o *é* : *berretiné* 'barretina', *ullèrés* 'ulleres', *greixés* 'créixens', *mestrèssé* 'mestressa', *llitèré* 'llitera'. (Puigcerdà, Llanàs, Torroella.)

9. La *r* doble (*rosa*, *terra*) té algunes vegades una articulació linguo-velar semblant a la *r* francesa articulada amb la rel de la llengua. Aquesta *r* constada esporàdicament a Cassà i Llagostera i en el menorquí (*Butlletí de Dialectologia Catalana*, v, 25) seria general en el gironí si tenim en compte el que diu Rexach a mitjans del segle XVIII.è:

«La quinta es que no posian la *g* per la *r*, ni la *r* per la *g*, y axí no digan *Gallotge* per *Rellotge*; *gahó* per *rahó*, *gavans* per *ravans*.»¹

10. Els grups *-li+* +voc. i *-cl-* entre vocals vénen a *y* en tota la prov. de Girona, exceptuant La Junquera : *paya* 'palla', *fuya* 'fulla', *uy* 'ull', *abeya* 'abella', *vey* 'vell', *daya* 'dalla', etc.

11. Els mots amb *ns* finals perden la *n* : *canços* 'cançons', *raós* 'raons', *bós* 'bons', *camís* 'camins'. (La Junquera.)

1. Instruccions per la ensenyança de minyons escrites per lo Rt. Baldiri Rexach, Prebete y Rector de la Iglesia Parroquial de Sant Martí de Ollés, Bisbat de Gerona. 1748, pàg. 299.

12. L'analogia als possessius *meu, teu, seu* ha introduït la *u* en *meua, teua, seua, meues, teues, seues*.

13. L'article arcaic *es sa* es conserva encara al costat de *el la* que cada dia guanya terreny en alguns pobles de la costa de Llevant : *es camí, es gat, sa casa, sa dona, ses arbres, ses homes*, etc. (Blanes, Lloret, Tossa, Sant Feliu de Guíxols, Castell d'Aro, Fanals d'Aro, Sant Antoni, Palamós, Calella de Palafrugell, Palafrugell, Llafranc, Vall-llobrega, Llofriu, Bagur i Cadaqués.)

14. Ultra els articles *el, la, es i sa* compareix l'article *lè* allà on es deixa un substantiu que no és necessari per a la intelligència de la frase : *lè de dalt no està bona* 'la dona de dalt no està bona'; *són més boniques lès (cançons) del temps vell que lès d'avui*. (La Junquera, Agullana.)

15. La desinència de la primera persona del present d'indicatiu és característica a la prov. de Girona; compareix unes vegades *i* i altres *uc* : *parli, canti, porti, mengi* (Ripoll, Ribes, Llanàs, Plana d'Olot, La Junquera, Cadaqués); *pàrluc, càntuc, mènjuc* (Olot, Girona, Banyoles, etc.). — A. G.